

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՐԱՄՔ

ՓԱՐԻԶՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ

(Shu j'էջ 113)

Ա ը տ ա շ ա զ դ

(Թուակ . Սեկեկ . 256 g' 282 = 56 — 30 'ախ քան զՔր .)

Արտաւազդ կամ Արտաբազ որդի էր Տիգրանայ Մեծին . զոր պէտք չէ շփոթել համանուն ու իրեն ժամանակակից իշխանի մը հետ որ Ատրպատականի Մարաց թագաւորն էր : Հետզհետէ սրտաւրազ մեցաւ ընդ Միհրդատայ Գ. և ընդ առաջնայն Որոդի , թագաւորաց Պարթեւաց , ինչպէս նաև ընդ Կրաստի և Մարկոսի Անտոնիոսի . և այս վերջինս՝ զոր մասններ էր , գերի բռնեց զնա ու շղթայի զարնելով , փոքր Հայքը տուաւ Պոնտոսի Պոլեմոն Ա թագաւորին : Ակափոնի պատերազմէն ետքը՝ Կղէսպատրայի հրամանաւ գլխատեցաւ Արտաւազդ : Իր անունով ձուլուած միակ դրամին վրայ՝ որ հասած է առ մեզ , Արտաւազդ իր հօրը նման յունական լեզուով ու տառիւք արքայից արքայ կը կոչուի . թերեւս բողոքել ուզելով Միհրդատ Գ. և Որոդէս Ա Պարթեւաց թագաւորաց յաւակնութեան դէմ , որ նոյն տիտղոսը կրելով կ'ուզէին Հայաստանի վրայ գերիշխանութեան (suzeraineté) իրաւունք մը ունենալ :

Նոյն իշխանին է միւս այլ պղնձի դրամ՝ զոր նախ Բարթոլոմէի¹ և յետոյ Վ . Լանկուա² հրատարակեցին . և ունի զկիսարձան Արտաւազդայ հայկական գոց թաղիւ , և ի հակակողմն հետեւեալ վերտառութեամբ . Βασιλέως βασιλέων Αρταξασδου , և թագաւորն Արտաւազդ ի քառաձի սրարչաւ կառս , ունելով ի գլխին զպսակ հայկական և ի ձեռս Յաղթութեան պղտի արձան մը : Ասանցմէ զատ երկու իրարմէ որիշ փակագիրք ալ կը տեսնուին մի և նոյն գրոյմին սրարապ մնացած տեղուանքը :

Երբ Արտաւազդ 3/4 թուականին յառաջ քան զՔր . գերի ըն-

1 . Յիշատակարան հնախօսական ընկ . Պետրպուրգի . Հատ . Գ . 179 — 181 :

2 . Հայկական հին դրամագիտութիւն , Պատկ . Գ . 1 : Վ . Լանկուա կուտայ զնր կարագրութիւն , բայց ոչ զգրոյմ պատկերի պղնձի դրամի մը , շնչանակելով ուր դանուիւն , որոյ մէկ կողմն ըլլան Տիգրանայ և Արտաւազդայ գլուխք , և ի հակակողմն՝ Բաղդն զեկի մը վրայ նստած : Ինչ կը թուի թէ կարեւորութիւն մը տալու չէ այս ենթագրեալ դրամին :

կաւ Մարկոս Սնտոնիոսի ձեռք¹, Հայք իր որդին զԱրտաշիաս Բ թագաւորեցուցին. որ առջի բերան յաղթուելով ի Հռովմայեցւոց բռնադատեցաւ ապաւինիլ առ Պարթեւս, ու յետոյ անոնց օգնականութեամբ միւսանգամ ձեռք ձգեց կորսնցուցած աթոռը:

Վրան քիչ ատեն անցնելէն ետքը, Հայք Արտաշիասի վրայ գոհ չըլլալով խնդրեցին յԱւգոստոս կայսերէ (20 յառաջ քան զՔր.) որ անոր եղբայրը զՏիգրան թագաւորեցընէ իրենց երկրին. Աւգոստոս զրկեց զՏիգրերիոս, պատուիրելով գահազուրկ ընել զԱրտաշիաս ու արքունի աթոռոյն վրայ բազմեցընել զՏիգրան: Բայց յառաջ քան զհասանել Տիգրերեայ յարեւելս, Արտաշիաս սպաննուելով յազգականացն, առանց իրիւր հակառակութեան թագաւորեց Տիգրան: Արտաշիաս Բ² անուամբ դրամք հասած չեն առ մեզ:

Տիգրան Բ

(Թուակ. Սելեւկ. 292 ց' 300 = 20 — 12 նախ քան զՔր.)

Արտաշիասայ եղբայրն ալ, զՏիգրան Բ, չէ արժաննոյն սեպել իր անունը կրող ուրիշ իշխանի մը հետ, ընդ որդւոյ Մեծին Տիգրանայ, որ հօրը գէմ գաւաճանելով, ի վարձ մատնութեանն Ծովաց ու Կորդուաց սահմանաց մէջ փոքրիկ թագաւորութիւն մի ընդունեցաւ: Տիգրան՝ Արտաշիասի եղբայրն ու առաջնոյն Արտաւազդայ որդին՝ յաքսորս էր ի Հռովմ, երբ ինչպէս ըսինք, Տիգրերի յանձնեցաւ զնել զնա յաթոռն արքունի փոխանակ եղբօրն: Տիգրեր Հայաստանի թագը դրաւ ի գլուխ Տիգրանայ³ յամի 20 նախ կան զՔր.: Որոշ չի գիտցուիր թէ որչափ տեեց թագաւորութեանը միջոցը. բայց հաւանականաբար Սելեւկեանց 300 թուականէն անդին անցած չէ (12 նախ քան զՔր.):

Այս իշխանին անուամբ դրամ մը հասած է առ մեզ: Հակակողման դրոշմը խիստ անորոշ է, դրամին գէշ վիճակին պատճառաւ: Տիգրանայ Բ գլուխը կը պատկերացընէ երկայնամորուս, որով չէ մարթ շփոթել Մեծին Տիգրանայ ու Տիգրանայ Գ. դրամոց հետ, որ անմորուս են. ուստի և կը վրիպի Մոմէն յընծայելն Տիգրանայ Բ այն դրամներն որ մորուք չունին ու Βασιλέως μεγάλου Τηγράνου φιλέλληνας վերտառութիւնը կը կրեն. ուր այս դրամք Տիգրանայ Գ. են:

1. Թեոփ. Մովսէս, Res gestæ divi Augusti, յ'էջ 110:

2. Պէք, Կտակ Աւգոստոսայ: — Մովսէս, անդ:

Տիգրան Գ.

(Թուակ · Սելեւկ · 300 ց' 306 = 12 — 6 նախ քան զԲր ·)

Տիգրան Գ. թագաւոր Հայաստանի՝ թուի թէ որդի է Տիգրանայ Բ. և իրեն յաջորդը յիշխանութեան՝ կարճ ժամանակի մը համար, չնորհիւ պաշտպանութեան Պարթեւաց¹։ Մոմէնի հետագոտութեամբքն ալ՝ գեռ քիչ ծանօթ են մեզ նոյն միջոցին ի Հայաստան կատարուած յեղափոխութիւնք։

Տիգրանայ Գ. երեք դրամք ունինք · միւս մ'ալ նոյն իշխանին, հետը կրելով նաեւ զդրոշմ՝ կերպարանաց Երատով իր. քրոջը։ Տիգրանայ Գ. դէմքը առանց մտուաց է, մինչ հայրն կը կրէ զայն։ Այն դրամնց վրայ ուր միայն իր պատկերը կայ, Տիգրան պարթեւական տիտղոսը ունի Βασλέως μεγάλου, — Βασιλέως μεγάλου Τιράνου φιλέλληνας, մէկուն վրայ այս վերջի բառս քիչ մը փոփոխութեամբ φιλέλληνας (c) դրուած է · և որոյ պղնձի դրոշմը թուի զնա ինքն թագաւորն ներկայացընել Զեւսի ստորոգելեօք։ Պղնձի միւս պղտի դրոշմին վերտառութիւնը մաշած ըլլալով՝ զժուարին է ընթերցումն · սրունքը վեր առած երիվարի դրոշմը թէպէտ սելեւկեան նախագոյն ժամանակաւ ձուլուած դրամնց վրայ ալ կը տեսնուի, բայց աւելի պարթեւականաց յատուկ էր։

Այն դրամին վրայ ուր Տիգրան Գ. իր Երատով քեռ հետ ներկայացած կը տեսնուի, թագաւորն Βασιλέως βασιλέων կոչուած է։ Պատմական տեսակիտով ալ ծանօթ է Երատով թագուհի · վասն զի երբ եղբայրն Տիգրան Գ. բարբարոսաց դէմ տրուած պատերազմի մը մէջ սպաննուեցաւ, Երատով գեռ քիչ մը ժամանակ ալ շարունակեց մնալ ի վերայ արքունի ակողոյն, ուստի հրաժարեցաւ Կայիոս Կեսարու արշաւանաց ատեն, ամալ յառաջ քան զհասարակաց փրկչական թուականութիւն։

Տիգրանայ Գ. ու Երատովի՝ հռոմէական կուսակցութիւնն հակառակորդ հաներ էր զԱրտաւազդ Բ., որ հաւանականաբար Արտաշիասայ Բ. ու Տիգրանայ Բ. եղբայրն էր։ Մեռաւ Քրիստոսէ յառաջ մէկ թուականին։ Այն առթով Աւգոստոս կայսր՝ Կայիոս Կեսարի յանձնեց որ բանակաւ զօրաց երթալով ի Հայաստան, կարգի դնէ նոյն աշխարհին գործերը² · Կայիոս՝ Հայոց արքունի ակողը տուաւ Արիորբարզան Բ.³, թագաւորի Ատրպատեան Մարաց և որդւոյ Արտաւազդայ, որ և նա Մարաց վրայ թագաւորեր

1. Տակիտոս, Տարեգիրք. 2, 3:

2. Բէրսի Կարդներ, ի Numismatic Chronicle, նոր շար. Հատ. ԺԲ (1872):

էր, և պէտք չէ շփոթել զնա համանուն հայ իշխանաց հետ: Արիւ-
րարգան մեռաւ Քրիստոսի երկրորդ թուակա՝ ին ատենները և
յաջորդեց նմա Արտաւազդ Գ իբրեւ թագաւոր Հայոց և Մարաց:
Նոյն մարտական ծագումն ունեցող Արտաւազդայ արժան է ընծա-
յել բրիտանական թանգարանին մէջ պահուած դրամը հետեւեալ
վերտառութեամբ. Βασιλέως μεγάλου Αρτωάζδου. Կրելով յաջմէ
զթագապսակ գլուխ Արտաւազդայ. իսկ ի միւս կողմն Θεου καίσα-
ρος Ευεργέτου, Աւգոստեայ դափնէպսակ գլխով: Դրամ արծաթի:

Այս հետաքննական գրոշմը ապացոյց է Հայոց թագաւորաց
հալատակութեան կամ ոչ անկախութեան ի Հռովմայեցւոց: Ար-
տաւազդ սպաննուեցաւ հասարակաց 10 թուականին. և Աւգոս-
տոս անոր տեղ Հայոց թագաւոր դրաւ Տիգրան անունով իշխան
մը, զոր կրնանք Տիգրան Գ կոչել: Նոր թագաւորն որդի էր Ա-
ղեքսանդրի և թոռն Հերովդի Մեծին, Հրէից արքայի. իր կլափիւ-
ռա մօր կողմէն կը պատկանէր սերնդեամբ թէ՛ Կապադովկիոյ և
թէ՛ նախնի թագաւորաց Հայոց: Տիգրան Գ Քրիստոսի 26 թուա-
կանին մերժեցաւ յարքունական ակթոռոյ՝ պարթեական կուսա-
կցութեան զօրանալովը: Իր կինն ալ, ինչպէս Տիգրանայ Գ, կը
կոչուէր Երատով:

Հայաստան նոյն միջոցին գլխաւոր առիթ մը դարձած էր կռուոյ
ընդ Պարթեւս և ընդ Հռովմայեցիս. որով և իր պատմութիւնն
ալ շփոթ և խառնակ: Քրիստոսի 17 թուականին՝ Ջենոն, կրտսեր
որդի Պոլեմոնի Ա թագաւորի Պոնտոսի և Պիւթողորայ, Գերմա-
նիկոսի ձեռքով Մեծին Հայոց թագաւոր դրուեցաւ. ու նախկին
անունը թողլով՝ Արտաշիաս կոչուեցաւ: Հռովմեական ծանօթ դը-
րամ մը կը ներկայացընէ զերիտասարդն Արտաշիաս՝ թագաւոր
պատկուած ի Գերմանիկոսէ՝² Տիգրան Ե մ'ալ, չորրորդին Տիգ-
րանայ եղբորորդի՝ Քրիստոսի 60 թուականին Հայոց թագաւոր
դրուեցաւ՝³:

1. Տես ի Revue Numismatique, 1839, յ'էջ 338: — Վ. Լանկուա, Դրամագի-
տութիւն հնոյն Հայաստանի, 40:

2. Թեոդ. Մոմսէն, անդ. 167:

3. Նոյն, անդ. 141: